

MUTANOSIBLIKNING SHAKLLANISHIDA ASOSIY IQTISODIY QONUNIYATLAR

Inomov Vasliddin

Andijon davlat texnika instituti

“Iqtisodiyot” yo‘nalishi 4-kurs talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada iqtisodiy tizimlarda mutanosiblikning shakllanish jarayoni va uning asosiy iqtisodiy qonuniyatlar bilan uzviy bog‘liqligi nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy bozor munosabatlari sharoitida resurslardan samarali foydalanish, barqaror o‘rishni ta‘minlash hamda ishlab chiqarish va iste‘mol o‘rtasidagi muvozanatni saqlash zarurati bilan belgilanadi. Maqolaning asosiy maqsadi mutanosiblik tushunchasining iqtisodiy mazmunini ochib berish va uning shakllanishiga ta‘sir etuvchi fundamental qonuniyatlarning o‘zaro aloqadorligini nazariy asosda yoritishdan iborat.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy mutanosiblik, iqtisodiy qonuniyatlar, talab va taklif, ishlab chiqarish, iste‘mol, iqtisodiy muvozanat, resurslar cheklanganligi.

Kirish. Zamonaviy iqtisodiy rivojlanish sharoitida iqtisodiy tizimlarning barqaror faoliyat yuritishi, resurslardan samarali foydalanilishi hamda ishlab chiqarish va iste‘mol jarayonlari o‘rtasidagi muvozanatning saqlanishi muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu jarayonlarning markazida iqtisodiy mutanosiblik muammosi turadi. Iqtisodiy mutanosiblik jamiyat miqyosida takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini, tarmoqlararo muvofiqlikni, talab va taklif o‘rtasidagi nisbatlarning optimal holatini hamda iqtisodiy subyektlar manfaatlarining uyg‘unlashuvini ta‘minlovchi asosiy shartlardan biri hisoblanadi. Globallashuv, texnologik o‘zgarishlar va bozor mexanizmlarining murakkablashuvi

sharoitida ushbu muvozanatning buzilishi iqtisodiy beqarorlik, nomutanosib rivojlanish va resurslarning samarasiz taqsimlanishiga olib kelishi mumkin.

Mutanosiblik nafaqat makroiqtisodiy darajada, balki mikro va mezo darajalarda ham iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Ishlab chiqarish omillari, daromad va iste'mol, jamg'arma va investitsiya, talab va taklif o'rtasidagi nisbatlarning uyg'unligi iqtisodiy tizimning ichki muvozanatini belgilaydi. Shu sababli mutanosiblikning shakllanish mexanizmlarini nazariy jihatdan tahlil qilish, uning asosida yotuvchi iqtisodiy qonuniyatlarni aniqlash va ularning o'zaro bog'liqligini ochib berish dolzarb ilmiy vazifalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi iqtisodiy mutanosiblik tushunchasining nazariy mazmunini chuqur tahlil qilish hamda uning shakllanishida asosiy iqtisodiy qonuniyatlarning tutgan o'rnini aniqlashdan iborat. Tadqiqot umumiy iqtisodiy nazariya doirasida olib borilib, bozor mexanizmlarining amal qilishi, qiymat va narx munosabatlari, daromadlar harakati, iste'mol va jamg'arma nisbatlari, shuningdek, takror ishlab chiqarish jarayonlarining ichki muvofiqligi nazariy jihatdan o'rganiladi. Maqolada mutanosiblik tasodifiy holat emas, balki iqtisodiy qonuniyatlarning tizimli ta'siri natijasida shakllanadigan murakkab jarayon ekanligi asoslanadi hamda uning iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi hal qiluvchi ahamiyati nazariy nuqtayi nazardan yoritiladi.

Mutanosiblik tushunchasining iqtisodiy mohiyati. Iqtisodiy nazariyada "mutanosiblik" tushunchasi iqtisodiy jarayonlar, resurslar, ishlab chiqarish omillari va natijalar o'rtasidagi miqdoriy hamda sifat jihatdan moslikni ifodalaydi. U iqtisodiy tizimning turli tarkibiy qismlari o'rtasida muvofiqlashtirilgan nisbatlar mavjudligini anglatib, takror ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini va barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Mutanosiblik faqatgina matematik nisbatlar yig'indisi emas, balki iqtisodiy manfaatlar, ehtiyojlar va imkoniyatlar

o'rtasidagi uyg'unlikni aks ettiruvchi murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisa hisoblanadi.

Ko'pincha mutanosiblik va iqtisodiy muvozanat tushunchalari bir-biriga yaqin ma'noda qo'llaniladi, biroq ular mazmunan farqlanadi. Iqtisodiy muvozanat ma'lum bir vaqtda talab va taklif, ishlab chiqarish va iste'mol, daromad va xarajatlar o'rtasida vaqtinchalik barqaror holatning mavjudligini bildiradi. Mutanosiblik esa nisbatan kengroq tushuncha bo'lib, u iqtisodiy tizimning tarkibiy tuzilmasida uzoq muddatli moslik va nisbatlarning saqlanishini ifodalaydi. Ya'ni muvozanat statik holatni aks ettirsa, mutanosiblik dinamik xarakterga ega bo'lib, iqtisodiy rivojlanish jarayonida nisbatlarning moslashib borishini anglatadi. Shu jihatdan mutanosiblik iqtisodiy tizimning ichki mexanizmlariga chuqurroq singib ketgan kategoriyadir.

Klassik iqtisodiy tafakkurda mutanosiblik ko'proq bozor mexanizmlarining tabiiy natijasi sifatida talqin etilgan. Ular iqtisodiy tizimda resurslar erkin raqobat asosida optimal taqsimlanishi orqali mutanosib nisbatlar vujudga kelishini ta'kidlaganlar. Zamonaviy iqtisodiy yondashuvlarda esa mutanosiblik nafaqat bozor kuchlari, balki institutsional omillar, davlat siyosati, ijtimoiy omillar va texnologik o'zgarishlar ta'sirida shakllanuvchi murakkab tizimli jarayon sifatida qaraladi. Bu yondashuvda mutanosiblik iqtisodiy rivojlanishning barqarorligi, ijtimoiy tenglik va uzoq muddatli samaradorlik bilan bevosita bog'lanadi.

Nazariy nuqtayi nazardan, mutanosiblik iqtisodiy tizim barqarorligining asosiy sharti hisoblanadi. U iqtisodiy resurslarning haddan tashqari notekis taqsimlanishining oldini oladi, ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi uzilishlarni kamaytiradi hamda iqtisodiy sikllarning keskin tebranishlarini yumshatadi. Mutanosiblik mavjud bo'lmagan sharoitda iqtisodiy rivojlanish notekis, beqaror va ijtimoiy jihatdan ziddiyatli tus oladi. Shu sababli mutanosiblikni nazariy jihatdan anglash va uning shakllanish mexanizmlarini o'rganish iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim ilmiy asoslaridan biri hisoblanadi.

Turli iqtisodiy yondashuvlarda mutanosiblik tushunchasining talqini

Iqtisodiy maktab / yondashuv	Mutanosiblik talqini	Asosiy urg'u
Klassik iqtisodiyot	Bozor mexanizmi orqali tabiiy shakllanuvchi nisbatlar	Erkin raqobat, narx signallari
Neoklassik yondashuv	Resurslarning optimal taqsimlanishidagi muvofiqlik	Samaradorlik va muvozanat
Keynsiy yondashuv	Yalpi talab va taklif o'rtasidagi nisbatlar barqarorligi	Bandlik va iqtisodiy faollik
Institutsional iqtisodiyot	Ijtimoiy va iqtisodiy institutlar orqali ta'minlanadigan moslik	Barqaror rivojlanish
Zamonaviy tizimli yondashuv	Murakkab iqtisodiy aloqalar uyg'unligi	Uzoq muddatli barqarorlik

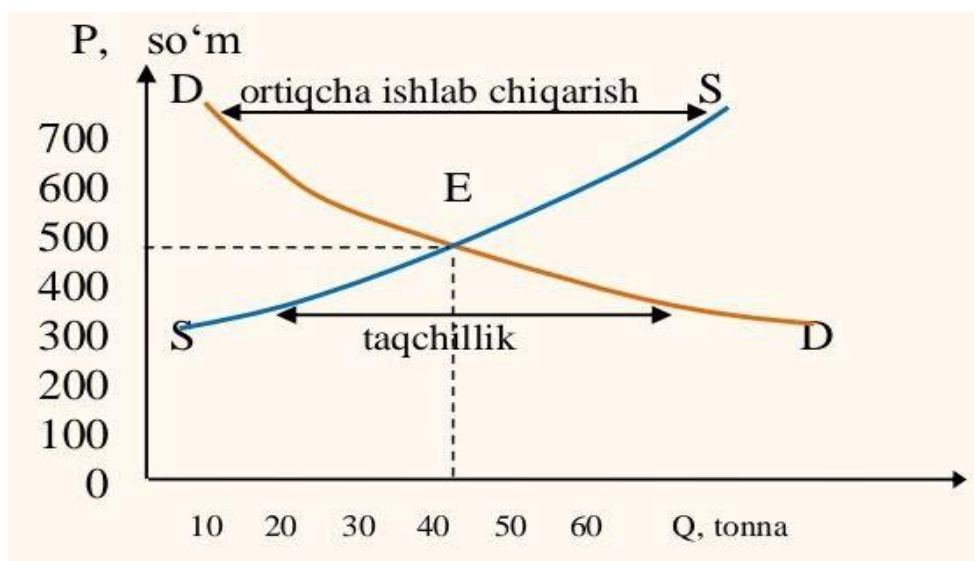
Mutanosiblikning shakllanishida asosiy iqtisodiy qonuniyatlar. Iqtisodiy mutanosiblikning shakllanishi iqtisodiy qonuniyatlarning o'zaro ta'siri va uyg'unlashuvi asosida yuzaga keladi. Bu jarayonda eng muhim o'rinlardan birini talab va taklif qonuni egallaydi. Mazkur qonun bozor mexanizmining markaziy elementi bo'lib, iqtisodiy subyektlarning ehtiyojlari va ishlab chiqarish imkoniyatlari o'rtasidagi nisbatlarni muvofiqlashtiradi. Talab va taklifning o'zaro moslashuvi natijasida bozor muvozanati shakllanadi va u quyidagi tenglik orqali ifodalanadi:

$$Q_d = Q_s$$

Bu yerda talab miqdori taklif miqdoriga tenglashadi va narxlar orqali resurslar taqsimoti muvofiqlashtiriladi. Aynan shu muvozanat iqtisodiy mutanosiblikning

boshlang'ich shakli sifatida namoyon bo'ladi. Agar talab va taklif o'rtasida muvofiqlik buzilsa, iqtisodiy tizimda ortiqcha ishlab chiqarish yoki taqchillik yuzaga kelib, barqarorlikka putur yetadi.

1-grafik. Talab va taklif egri chiziqlari orqali bozor muvozanati. Grafikda $Q_d = Q_s$ formulasi asosida iste'mol va ishlab chiqarish o'rtasidagi muvozanat nuqtasi ko'rsatilgan. Ma'lumotlar nazariy tahlil va iqtisodiy qonuniyatlar asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Mutanosiblikning shakllanishida ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi nazariy bog'liqlik ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ishlab chiqarish jamiyat ehtiyojlarini qondirish uchun amalga oshirilsa, iste'mol esa ishlab chiqarishni rag'batlantiruvchi asosiy omil hisoblanadi. Ularning o'zaro muvofiqligi iqtisodiy jarayonlarning uzluksizligini ta'minlaydi. Ushbu bog'liqlik makroiqtisodiy darajada daromad va xarajatlar o'rtasidagi munosabat orqali ifodalanadi:

$$Y = C + I$$

Bu tenglama jamiyatda yaratilgan umumiy daromadning iste'mol va investitsiyaga yo'naltirilishini ko'rsatadi. Agar daromad tarkibida iste'mol va investitsiya o'rtasidagi nisbatlar buzilsa, ishlab chiqarish hajmi va bandlik darajasida nomutanosibliklar yuzaga keladi. Demak, ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi muvofiqlik mutanosiblikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Resurslarning cheklanganligi va tanlov qonuni ham mutanosiblik shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy resurslar har doim cheklangan bo'lgani sababli jamiyat ularni muqobil yo'nalishlar o'rtasida taqsimlashga majbur bo'ladi. Tanlov jarayonida har bir qaror ma'lum imkoniyatlardan voz kechishni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, mutanosiblik resurslarning turli sohalar o'rtasida optimal taqsimlanishini anglatadi. Bu jarayonda jamg'arma va iste'mol o'rtasidagi nisbat alohida ahamiyatga ega bo'lib, u quyidagi ifoda bilan ifodalanadi:

$$S = Y - C$$

Jamg'arma miqdori iqtisodiy rivojlanishning kelajakdagi imkoniyatlarini belgilab beradi. Agar jamg'arma yetarli darajada shakllanmasa, investitsiya hajmi kamayadi va bu iqtisodiy o'sishning sekinlashuviga olib keladi. Shu sababli jamg'arma va iste'mol o'rtasidagi mutanosib nisbat iqtisodiy tizim barqarorligi uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Iqtisodiy qonuniyatlar o'zaro uyg'unlashgan sharoitda barqaror mutanosiblik yuzaga keladi. Talab va taklif muvozanati, ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi muvofiqlik, daromadlarning oqilona taqsimlanishi hamda resurslardan samarali foydalanish bir-birini to'ldiruvchi jarayonlar sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonlar tizimli ravishda amalga oshirilgandagina iqtisodiy tizim ichki barqarorlikka erishadi. Aks holda, ayrim elementlar o'rtasidagi nomuvofiqlik butun tizimning izdan chiqishiga olib kelishi mumkin. Shu bois mutanosiblik iqtisodiy qonuniyatlarning mexanik yig'indisi emas, balki ularning uzviy uyg'unlashuvi natijasida shakllanuvchi murakkab va dinamik jarayon sifatida qaraladi.

Iqtisodiy mutanosiblikning buzilishi va uning nazariy oqibatlar. Iqtisodiy mutanosiblikning buzilishi iqtisodiy tizimda mavjud bo'lgan nisbatlar va aloqalarning izdan chiqishi bilan tavsiflanadi. Bunday holat odatda iqtisodiy qonuniyatlarning to'laqonli amal qilmasligi, ularning o'zaro uyg'unlashuvining buzilishi yoki tashqi va ichki omillar ta'sirida izdan chiqishi natijasida yuzaga keladi. Nazariy jihatdan mutanosiblik buzilishining asosiy sabablari qatoriga

resurslarning notekis taqsimlanishi, ishlab chiqarish va iste'mol o'rtasidagi nomuvofiqlik, talab va taklif nisbatlarining barqaror bo'lmasligi, shuningdek, iqtisodiy qarorlarning qisqa muddatli manfaatlarga asoslanishi kiradi. Ushbu omillar iqtisodiy tizimning ichki muvozanatini zaiflashtirib, beqarorlik holatini yuzaga keltiradi.

Nomutanosiblikning iqtisodiy beqarorlik, inflyatsiya va ishsizlik bilan uzviy bog'liqligi iqtisodiy nazariyada alohida o'rin tutadi. Talab va taklif o'rtasidagi muvofiqlik buzilganda narxlar darajasi keskin o'zgarib, inflyatsion bosim kuchayadi. Ishlab chiqarish hajmining real ehtiyojlardan ortib ketishi yoki yetarli darajada bo'lmasligi esa bandlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatib, ishsizlik muammosini kuchaytiradi. Bu jarayonlar bir-birini kuchaytiruvchi xarakterga ega bo'lib, iqtisodiy tizimda zanjirli nomutanosibliklarni yuzaga keltiradi. Natijada iqtisodiy subyektlar o'rtasidagi ishonch pasayadi, investitsion faollik susayadi va iqtisodiy o'sish sur'atlari sekinlashadi.

Mutanosiblik buzilishining uzoq muddatli makroiqtisodiy oqibatlari yanada murakkab va chuqur tus oladi. Bunday sharoitda iqtisodiy tizimda strukturaviy deformatsiyalar kuchayadi, ayrim tarmoqlarning haddan tashqari rivojlanishi yoki aksincha, turg'unlashuvi kuzatiladi. Bu esa iqtisodiy resurslarning samarasiz taqsimlanishiga, ijtimoiy tengsizlikning kuchayishiga va barqaror rivojlanish imkoniyatlarining cheklanishiga olib keladi. Nazariy nuqtayi nazardan, uzoq muddatli nomutanosiblik iqtisodiy sikllarning keskinlashuvi, moliyaviy beqarorlik va institutsional inqirozlar xavfini oshiradi.

Iqtisodiy mutanosiblikni ta'minlashning asosiy nazariy sharti bozor mexanizmlari va davlat tartibga solish vositalarining uyg'unlashuvidan iborat. Bozor mexanizmi resurslarning moslashuvchan taqsimlanishini ta'minlasa, davlat esa ijtimoiy muvozanatni saqlash, strategik yo'nalishlarni qo'llab-quvvatlash va tizimli nomutanosibliklarning oldini olish vazifasini bajaradi. Nazariy jihatdan bu ikki mexanizm bir-birini inkor etmay, balki to'ldiruvchi omillar sifatida namoyon

bo'ladi. Aynan ularning muvofiqlashgan faoliyati iqtisodiy tizimda barqaror mutanosiblikni shakllantirishning zaruriy sharti hisoblanadi.

Xulosa. Mazkur maqolada iqtisodiy mutanosiblik tushunchasining nazariy mohiyati va uning shakllanishida asosiy iqtisodiy qonuniyatlarning tutgan o'rni tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mutanosiblik iqtisodiy tizimning tarkibiy qismlari o'rtasidagi oddiy nisbatlar majmui emas, balki talab va taklif, ishlab chiqarish va iste'mol, daromad va jamg'arma kabi fundamental iqtisodiy jarayonlarning uzviy uyg'unlashuvi natijasida vujudga keladigan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hodisadir. Ushbu qonuniyatlarning izchil amal qilishi iqtisodiy barqarorlikning nazariy asosi bo'lib xizmat qiladi.

Maqolada asoslanganidek, iqtisodiy mutanosiblikning buzilishi tizimli beqarorlik, inflyatsion jarayonlarning kuchayishi, bandlik darajasining pasayishi va uzoq muddatli strukturaviy nomuvofiqliklarning yuzaga kelishiga olib keladi. Shu bois mutanosiblikni saqlash iqtisodiy rivojlanishning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi. Nazariy nuqtayi nazardan, ushbu muammoning oldini olish bozor mexanizmlarining moslashuvchanligi va davlatning tartibga soluvchi funksiyalari o'rtasidagi muvofiqlashuvni taqozo etadi. Bu uyg'unlik resurslarning samarali taqsimlanishi va ijtimoiy muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u iqtisodiy mutanosiblikni iqtisodiy qonuniyatlarning tizimli natijasi sifatida asoslab beradi hamda mazkur tushunchaning nazariy chegaralarini aniqlashtiradi. Amaliy jihatdan esa, mazkur xulosalar makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan konseptual yondashuvlarni ishlab chiqish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Keyingi tadqiqotlar ushbu nazariy xulosalarni aniq iqtisodiy sharoitlar misolida empirik tahlil qilish va amaliy mexanizmlarini ishlab chiqishga yo'naltirilishi maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Smith, A. *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. London: W. Strahan and T. Cadell, 1776.
2. Ricardo, D. *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray, 1817.
3. Marx, K. *Capital: Critique of Political Economy, Volume I*. Hamburg: Otto Meissner Verlag, 1867.
4. Keynes, J. M. *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: Palgrave Macmillan, 1936.
5. Hicks, J. R. *Value and Capital: An Inquiry into Some Fundamental Principles of Economic Theory*. Oxford: Clarendon Press, 1939.
6. Harrod, R. F., and E. Domar. "An Essay in Dynamic Theory" in *Economic Journal*, 1939.
7. Samuelson, P. A., and W. D. Nordhaus. *Economics*. New York: McGraw-Hill Education, 19th ed., 2010.
8. Mankiw, N. G. *Principles of Economics*. Boston: Cengage Learning, 8th ed., 2020.
9. Blanchard, O. *Macroeconomics*. London: Pearson, 8th ed., 2017.
10. Murtazayev, I. *Iqtisodiy mutanosiblik va uni ta'minlashning ayrim nazariy masalalari*, *Green Economy and Development*, Vol. 2, No. 11, 2024, pp. 1–14.
11. *Economic Equilibrium and Its Forms, Medicine, Pedagogy and Technology: Theory and Practice*, Vol. 2, No. 4, 2024, pp. 45–52.
12. Aliyev, G. M. *Iqtisodiyotning tizim sifatida rivojlanishi*, *Impact Factor (RESEARCH BIB)*, Vol. 7, No. 2, 2024, pp. 100–110.
13. Turoпова, N. X., and B. Sattarov. "Economic Equilibrium and Its Forms", *Universal Publishing*, Vol. 2, No. 4, 2024, pp. 15–28.
14. *Innovative Approaches to Strengthening Economic Stability Under the Impact of Global Financial Crisis*, *Eurasian Journal of Academic Research*, Vol. 2, No. 12, 2022, pp. 100–115.